

Ocene/Reviews

Marc L. Greenberg, *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*, prevod Marta Pirnat-Greenberg, Maribor, Založba Aristej, 2002, 215 str., ISBN 961-220-036-X; naslov izvirnika: Marc L. Greenberg, *A Historical Phonology of the Slovene Language* (= *Historical Phonology of the Slavic Languages*, 13), Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 2000, 199 str., ISBN 3-8253-1097-3

Marc L. Greenberg v strokovnih krogih velja za dobrega poznavalca razvoja slovenskega jezika in dialektov, prav tako pa je seznanjen tudi z vprašanji, ki so povezana s sodobnim slovenskim knjižnim jezikom. Njegovo *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika* se ukvarja z vprašanji zgodovine jezika in dialektologijo ter je pomembno znanstveno delo s področja diahronije slovenskega jezika. Gre za najnovejši poskus, kako napisati zgodovinsko slovnico slovenskega jezika, in sicer za strnjen pregled zgodovinskega razvoja slovenskega glasoslovja; delo izhaja iz temeljitega obvladovanja problematike in dobrega poznavanja literature, ki je bila doslej objavljena o teh vprašanjih.

Greenbergovi pogledi na razvoj slovenskega glasoslovja so se oblikovali ob študiju Ramovševe *Historične gramatike slovenskega jezika* (1924–1952) in Riglerjeve razprave 'Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu' (1963, pripombe 1967); osnovno znanje je razširil z raziskavami in pogledi najpomembnejših starejših raziskovalcev (npr. J. Kopitar, F. Miklošič, I. I. Sreznjevski, J. Baudouin de Courtenay, S. Škrabec, V. Oblak, A. Breznik, A. Pavel, M. Valjavec, F. Bezljaj), ob upoštevanju sodobnih slovenskih (bibliografski sezname na koncu vsakega obravnavanega jezikovnega vprašanja kažejo, da Greenberg pozna sodobno slovensko jezikoslovno stroko, vendar pri svojih izvajanjih upošteva predvsem tradicionalna spoznanja starejše generacije) in tujih raziskav (npr. veliko splošnih Kortlandtovih spoznanj o slovanskem onaglašanju, predvsem njegovo proučevanje slovanskih fonoloških značilnosti različnih vrst naglasa ter značilnosti slovanskega naglasa v glasoslovju in oblikoslovju /Slavic Accentuation/, ki je na poseben način povezano s sodobnim slovenskim naglasoslovjem; ta spoznanja so prilagojena Greenbergovim pogledom in primerjana z drugimi izsledki, npr. Stangovimi /Slavonic Accentuation/, Vermeerovimi, Katičičevimi, Lenčkovimi, Shevelovimi, Steenwijkovimi itd.) pa je izdelal prepričljivo teorijo o razvoju slovenskega glasovja. Greenbergovi novi pogledi na razvoj slovenskega glasovja, usklajeni z relevantno in v stroki uveljavljeno teorijo, pomenijo pomembno spodbudo prizadevanjem za strnjen zgodovinski prikaz vseh ravnin jezikovne zgradbe slovenskega jezika.

Greenbergova knjiga je kakovostna znanstvena predstavitev zgodovine slovenskega jezika, in sicer njenega glasoslovja. Znanstveno veljavnost in temeljnost ji dajejo teoretična izhodišča, ki so jih sprejeli in potrdili vsi pomembni dialektologi slovenskega jezika od Rusa I. I. Sreznjevskega in Poljaka J. Baudouina de Courtenayja do Slovencev F. Miklošiča, K. Štreklja, V. Oblaka, V. Valjavca, F. Ramovša, J. Riglerja, T. Logarja in Z. Zorko; na teh temeljih je Greenberg zgradil zanimivo teorijo o zgodovinskem razvoju slovenskih glasov. Njegova raziskava je zastavljena izrazito diahrono, in sicer:

- kronološko in geografsko določi (*I. Uvod*, str. 21–70) slovenski jezik in Slovence v odnosu do drugih južnih in zahodnih Slovanov, opozori na jezikovne stike Slovencev z romanskim, germanskim in madžarskim jezikovnim prostorom, nato pa v naslednjih štirih samostojnih poglavjih razlaga zgodovino glasoslovja od naselitvenih časov Slovanov v alpskem prostoru (6. do 9. stoletje) do današnjih dni;
- predstavi (*II. Glasovni procesi v času slovanske naselitve v vzhodnih Alpah*, str. 71–97) skupni slovanski vokalni in konzonantski sistem v praslovansko zahodnojužnoslovanskem alpskem in panonskem prostoru, ki ga določi za izhodišče poznoslovanskega narečja, le-tega pa za podlago slovenščini (npr. metateza likvid, druga in tretja palatalizacija, predstavljena sta največji mogoči inventar poznopraslovanskih naglasnih in kolikostnih nasprotij ter razvoj zlogotvornega *r* in *l*, prehod primarne skupine *tl, dl* v *l*, prehod /oslabitev/ zvenečega velarnega zapornika *g* v zveneči velarni pripornik *ɣ*...);
- pokaže (*III. Slovenski rezultati nekaterih poznopraslovanskih in splošnih južnoslovanskih razvojev*, str. 98–116) praslovanski razvoj na zahodnojužnoslovanskem ozemlju in analizira glasovne spremembe, ki so napovedovale nastanek slovenščine (npr. kontrakcija, krašjanje starega akuta, naglasni umik in nadaljnji razvoj rastočega naglasa na kratkih samoglasnikih, onemitev šibkih polglasnikov in sovpad jera in jora v polglasnik oz. praslovanskega *i*-ja in jerija v *i*, rotacizem, razpad praslovanskega medsamoglasniškega mehkega zvočnika *r'* v *r+j* ter nastanek in širitev novega mehkega *n'*);
- izvirno predstavi (*IV. Slovenske inovacije*, str. 117–140) nekatere slovenske glasovne spremembe oz. inovacije (nastanek in razvoj novega cirkumfleksa, delabializacija *a*-ja, pomik izgovora praslovanskega *u*-ja naprej, denazalizacija *q* v *o*, nastanek *f*-ja, prvi naglasni umik in vzporedni razvoj ter diftongizacijo praslovanskega dolgega jata in podaljšanega cirkumfektiranega *o*-ja);
- razloži (*V. Narečna razcepljenost slovenskega jezika*, str. 141–180) narečni razvoj slovenskega jezika od 15. stoletja naprej (predhodno je že v uvodnem prvem poglavju predstavljena narečna podoba slovenskega jezika, delitev na narečja in govore /prirejena Logarjeva in Riglerjeva razvrstitev iz leta 1983/), in sicer spremembe v slovenskem glasoslovju in razvoj slovenskih narečij, ki so ga najprej spodbudili močna diftongizacija (*ei/ie, ou/uo*, neistočasno daljšanje akuta), nato še (moderna) vokalna redukcija ter drugi naglasni umik (sledili so še npr. procesi depalatalizacije *l'* in *n'*, sekundarne palatalizacije velarov, oslabitve končnih soglasnikov in betacizem, razvoj protetičnih glasov, prehod skupin *čre, žre* v *če, že*, razvoj trdega *l*-ja, švapanje, izguba zvonečnosti v izglasju, disimilacija *g* in *k* v *h*, variante zvočnika *v*, slekanje, izguba tonemskih nasprotij in nastanek novih tonemskih nasprotij v primorski narečni skupini, tretji naglasni umik, prehod *j* v *d'*, razvoj zasoplih glasov, širitev nenapetih samoglasnikov *e* in *o*, posplošitev dolžine v naglašenem zlogu ...);
- knjigo zaključujejo preglednice (*Dodatek 1 – Pregled narečne razčlenjenosti, kot se kaže v slovenskih samoglasniških sistemih*, str. 181–197; *Dodatek 2 – Stopenjsko zaporedje naglasnih umikov z zadnjih zlogov*, str. 198–201; *Dodatek 3 – Pregledni karti zemljepisnih imen*, str. 202–205) ter *Kazalo slovenskih besed, oblik in besednih zvez* (str. 206–214) in *Kazalo toponimov* (str. 215).

Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika glede na stanje v stroki ponuja veliko izvirnih razlag in novih pogledov ter prevrednotenjen starih teorij, najpomembnejše

novosti pa so: (1) izvirna razlaga in razumevanje oslabitve glasov *g* /pred onemitvijo šibkih polglasnikov ali po njej/ (str. 93–96), *b*, *d* in betacizem /nadomeščanje *v* z *b*/ (str. 151–153) na koncu besede (izdelane so aktualne preglednice teh glasovnih pojavov /npr. str. 160 – dinamični prikaz oslabitve in zaobrnitve procesa slabitve/) in refleksi teh glasov v položaju na koncu besede in nekončni poziciji za posamezne govore; (2) odkritje zgodnje izoglose (/de/labializacija) praslovanskega *a*-ja ter razlaga vzročne povezave med izgubo zaokroženosti pri *a*-ju in razlikovalnimi refleksi za *jer* in *jor* (str. 125–127 in 110–115); (3) opozarjanje na nekatere spregledane mehanizme, ki so povzročili praslovansko metatonijo, poseben razvoj slovenskega novokutiranega *o*-ja, relativno kronologijo slovenskih akcentskih pojavov (str. 102–107) in naglasni umik novega cirkumfleksa, tj. spremembo naglasnega mesta (str. 123); (4) razlage vokalnih in konzonantskih premen s pomočjo t. i. lingvistične geografije; Greenberg prav na tem področju podaja nove in izvirne analize.

K 1 Prehod zvenečega velarnega zapornika *g* v zveneči velarni pripornik *ɣ* je v slovenskem jezikovnem prostoru omejen predvsem na notranjska in goriška narečja, prisoten je v zahodnokoroških govorih (razen ziljščine in dela rezijanščine), delno tudi v gorenjščini, dolenjščini in rovtarščini. Greenberg je oslabitev *g*-ja razložil tradicionalno s popuščanjem napetosti v artikulaciji zapornika, kar pa utemeljuje z ne-tradicionalno teorijo o napetostnem (tj. ne zvenečnostnem) sistemu v praslovanščini. Do oslabitve je v severnih narečjih prišlo pred onemitvijo šibkih polglasnikov, v južnih pa šele po njej. V koroščini je lahko prišlo tudi do spremembe nezvnečega velarnega zapornika *k* v grlni zapornik, kjer je predhodno prišlo tudi do oslabitve *g*-ja v *ɣ* ali *x*. Enak pojav je tudi oslabitev praslovanskega *b* in *d*, ki je prav tako posledica ohranitve nasprotja napeti : nenapeti izgovor (soroden pojav je tudi betacizem). Kljub temu pa lahko na teh področjih oslabljeni način izgovora tudi upada – Greenberg tega ne pripisuje vplivu knjižnega izgovora, ampak vplivom ljubljanskega govora. Zaobrnitev postavlja v 15. stoletje, tj. v čas po oslabitvi, ki sovпада z oblikovanjem mestne ljubljansčine.

K 2 Greenbergova novost je tudi predpostavka, da je prva pomembna samoglasniška izoglosa nastala južno od Save zaradi delabializacije praslovanskega zaokroženega *a*-ja. Čeprav ni jasno, kje natančno je ta izoglosa potekala ob nastanku (Greenberg predvideva, da se je področje razokrožitve za nekaj časa ustavilo na desni strani Save, nato pa se je širilo z nastankom mest od Ljubljane proti Gorenjski vse do zahodnih koroških govorov, ki niso poznali sovпада polglasnika z refleksom za praslovanski *a*), pa vzročna povezava med navadnim in zaokroženim praslovanskim *a*-jem ter *a*- in *e*-jevskimi refleksi naglašene podaljšane polglasnika pojasnjuje sorodnosti med koroškimi, panonskimi, štajerskimi in kajkavskimi narečji in se kaže v razmerju razokrožitev : okrožitev = jugozahod : severovzhod. Greenberg je s to izoglosa povezal diftongizacijo *jata* in podaljšane cirkumflektiranega *o*-ja (doslej je veljala za najstarejšo narečno diferenciacijo slovenskega jezika; severozahodna refleksa *je/yo* in jugovzhodna *ei/ou* pa sta narečno razcepljenost slovenskega jezikovnega prostora še dodatno povečala), ki sega od slovenskega jugozahoda do severovzhoda (z izjemo gorenjščine), in tako postavlja tezo o jezikovno enotnem področju slovenskega severnega in zahodnega obrobja (ob predpostavki, da se vrzeli v središču ne da razložiti – dopušča pa možnost, da je obrobje tradicionalno bolj arhaično kot inovativno osredje). Gre za novo razlago dveh izoglos v slovenskem prostoru, ki sta si

kot inovaciji sledili v 11.–12. stoletju (delabializacija praslovanskega zaokroženega *a*-ja) in 12.–13. stoletju (diftongizacijo jata in podaljšanega cirkumflektiranega *o*-ja) – posledica so drugačni samoglasniški sistemi severno in južno od Save po delabializaciji praslovanskega zaokroženega *a*-ja (str. 127).

K 3 Pomembna novost je razlaga razvoja pomika praslovanskega padajočega naglasa, ki se v slovenskih narečjih pomakne na naslednji zlog (dolgi padajoči zlog). Gre za značilno slovensko inovacijo, za katero Greenberg izvirno ugotavlja, da je odvisna od relativne teže prvih dveh zlogov, omejena pa je tudi v slovenskih obrobni narečjih – tako pomika ni v netonemski rezijanščini, z omejitvami pa je prisoten v Cankovi (šibki polglasnik v drugem zlogu preprečuje pomik) in Središču ob Dravi (pomik je omejen na drugi zlog, a ni mogoč, če je v njem šibki polglasnik). Pomik je pogostejši na dolge zaprte zloge, zato se samoglasniki v zlogih s padajočim naglasom krajšajo in povzročajo daljšanje naslednjega zloga. Tako je prišlo do fonetične spremembe (prerazporeditev kolikosti), ki po Ramovšu sega v 10. stoletje, po Kortlandtu pa v čas po Brižinskih spomenikih. Greenberg razlaga, da do sprememb ni prišlo naenkrat – pomik je najprej zajel zaprte druge zloge, nato pa se je postopoma širil še na odprte zadnje zloge; t. i. novi cirkumfleks pa je nastal pred pomikom podedovanega padajočega naglasa.

K 4 Spremembe (inovacije) v jezikovnem razvoju praviloma razlaga tudi s pomočjo zemljepisnih razvrstitev glasovnih premen v posameznih leksemih (analiza je podprta tudi s prikazom na zemljevidu – prim. npr. *Karto 2* na str. 41, kjer so prikazani izbrani arhaizmi, ki imajo ustreznike izven slovenskega jezikovnega prostora, ali *Karto 3* na str. 56, na kateri so prikazane izbrane izoglose, ki predstavljajo odnos slovenščine do ostale zahodne južnoslovanščine /žal so *karte 2, 3, 4* in *5*, ki kažejo potek posameznih izoglos, npr. prozodičnih ali samoglasniških, nepregledne in so podatki v njih zelo težko razpoznavni/). Pri tem gotovo izstopata zanimivi časovni in prostorski zamejitvi slovenskega jezikovnega prostora – Greenberg dopolnjuje nejasno Bezlajevo domnevo o rojstvu slovenščine v dobi slovanske naselitve Alp (6.–7. stoletje) z mislijo, da so se slovanske selitve začele nekaj prej, pri tem pa ni šlo za enkratni proces, ki bi ga lahko časovno zanesljivo zamejili. S pomočjo redkega ohranjenega jezikovnega gradiva (npr. primarna konzonantska skupina *-tl-*, *-dl-*, s pomočjo toponimov in hidronimov, predvsem pa z jezikovno rekonstrukcijo posameznih leksemov) je odkril enoten vzorec v lingvistični geografiji slovenskega jezikovnega ozemlja, ki se je ohranjal na severnem obrobju vzporedno s Savo in sega na kajkavsko področje (enako npr. pri prozodičnih ali samoglasniških izoglosah, str. 129, 142). Prav analiza izoglos posameznih glasoslovnih premen opozarja na vzroke, ki so povzročile členitev slovenskega jezikovnega ozemlja (arhaizmi so se umikali na jezikovno obrobje, v središču pa so se uveljavljale številne inovacije).

Greenbergova uvodna razmišljanja o povezavah med slovenščino in skupnim zahodnojužnoslovanskim narečjem (str. 46–58) se ujemajo z najnovejšimi raziskavami zgodovine slovenskega knjižnega jezika, ko dokazujemo obstoj dveh knjižnih norm vse do sredine 19. stoletja, pri tem pa izhajamo iz t. i. alpske (osrednjeslovenski knjižni jezik) in panonske (vzhodnoslovenski – prekmurski in vzhodnoštajerski – knjižni jezik) jezikovne baze. Pri tem je potrebno opozoriti, da gre pri Greenbergu le za nekatera drugačna terminološka poimenovanja, tako npr. uporablja izraz (A) osrednji slovenski knjižni jezik kot oznako za knjižnojezikovna prizadevanja od

Trubarja do Kopitarja. Jezikovna analiza obravnavanih glasovnih sprememb in spremljanje izoglos v zahodnojužnoslovanskem, predvsem kajkavsko-prekmurskem delu kaže na dvojnost slovenskega (narečnega in knjižnega) alpskega in panonskega jezikovnega prostora. Pri tem je korektno prikazano tudi slovensko-kajkavsko vprašanje, in sicer z analizo Beličeve, Ramovševe in Ivšičeve teorije ter pomembnim Greenbergovim spoznanjem, da analizirane inovacije v obeh jezikih kažejo vsaj veliko tipološko podobnost med slovenskimi in kajkavskimi narečji, če že ne istega izvora teh sprememb. Junkovičevo tezo o praslovenščini, prakajkavščini (pokrivala naj bi tudi slovenski panonski prostor) in praštokavščini pa Greenberg zavrača in jo označi za nejezikovno ter politično motivirano, ker vsebuje neresnična in poljubno izbrana »dejstva«. Z izrazom (B) prekmurski knjižni jezik poimenuje normativno različico vzhodnoslovenskega knjižnega jezika 18. in prve polovice 19. stoletja (ob Dajnkovi nekoliko mlajši vzhodnoštajerski normi) in ne jezika, ki ga danes uporablja prekmurska protestantska cerkev pri bogoslužju (tj. jezikovno skoraj nespremenjene izdaje Štefana Küzmiča in prekmurskih protestantskih piscev 19. stoletja), torej to, kar Greenberg imenuje pokrajinsko prekmursko knjižno izročilo ter ustaljen pokrajinski knjižni jezik v Prekmurju od 18. stoletja dalje.

Greenbergovo *Zgodovinsko glasoslovje* ima ob nespornem znanstvenem (kakovostna raziskava slovenskega zgodovinskega glasoslovja, ki jo odlikujejo aktualnost, inovativnost in znanstvena veljavnost) tudi zelo velik kulturni pomen, saj pomeni pravo spodbudo in izziv za projekt zgodovinske slovnice slovenskega jezika, ki že od Ramovševih časov ostaja velika dolžnost slovenistov (dialektologov in historičnih jezikoslovcev). Čeprav je bilo v Evropskem letu jezikov modno zanimanje za t. i. »majhne jezike« že kar deklarativno določeno, Greenberg zanesljivo še povečuje zanimanje za slovenščino, njen razvoj in narečno razcepljenost, ki v Evropi predstavlja pravo posebnost (dva milijona govorcev z bogato narečno različnostjo). S pomočjo njegove knjige – še posebej v znameniti zbirki heidelberške založbe Carl Winter *Historical Phonology of the Slavic Languages* ob prispevkih avtorjev, kot so Blaže Koneski (makedonščina), Rudolf Krajčovič (slovaščina), George Y. Shevelov (ukrajinščina), Zdzisław Stieber (poljščina), Paul Wexler (beloruščina) – se v znanstvenem prostoru povečuje zanimanje za naš jezik, to pa pomeni, da postajamo v procesih združevanja Evrope prepoznavni najprej in predvsem po jeziku, s katerim tako uveljavljamo svojo narodno in kulturno identiteto. Knjiga postavlja naše jezikovne meje in bivanje v evropskem prostoru v najstarejši slovanski naselitveni čas (od 6. stoletja naprej), določa slovenski kulturnojezikovni prostor in ga zgodovinsko ter jezikovno sooča z drugimi slovanskimi, germanskimi, romanskimi in madžarskimi vplivi. Gre za pomembno delo s področja zgodovinske slovnice in dialektologije slovenskega jezika, ki postavlja slovenskemu jeziku trdne temelje in omogoča, da se na teh osnovah oblikuje premišljena in načrtovana jezikovna politika, ki bo lahko suvereno določala položaj sodobnega slovenskega jezika ob našem vključevanju v Evropsko zvezo.

Prispelo januarja 2003
Received January 2003

Marko Jesenšek
Univerza v Mariboru